

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. СЛІДЧА ЕТИКА

Мета: поглибити знання здобувачів з основ формування професійної етики слідчих; сприяти формуванню у них основних моральних принципів діяльності слідчого.

План:

1. Моральні та правові джерела слідчої діяльності.
2. Єдність законності та моралі в роботі слідчого.
3. Процесуальна незалежність і моральна відповідальність слідчого.
4. Моральна мотивація обрання запобіжного заходу.
5. Етика доказування у кримінальному провадженні.
6. Моральна цінність забезпечення права на захист.
7. Етика взаємовідносин слідчого з потерпілим.
8. Етика спілкування слідчого із засобами масової інформації.

Перелік ключових термінів і понять: слідча діяльність, слідчий, слідча етика, етичні основи діяльності слідчого, поліцейська етика, процесуальна незалежність, етика доказування.

1. Моральні та правові джерела слідчої діяльності

Відповідно до п. 17 ч.1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (від 13.04.2012 № 4651-VI), слідчий – це службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Головний обов'язок слідчого – швидке розкриття вчиненого злочину, розшук, затримка і викриття злочинця. Ця лаконічна формула вміщує в себе

безліч слідчо-оперативних дій, колективну працю оперативних працівників, експертів, допоміжних служб і вимагає від слідчого швидкої реакції, холонокровності, витримки, зосередженості, працьовитості, організаційних здібностей і ще багатьох інших неабияких якостей.

У період розслідування злочину слідчий наділений особливими повноваженнями, що є водночас і його обов'язками. Він представник державної влади, наділений правом на вживання примусових заходів аж до обмеження конституційних свобод громадян. Слідчий у разі розслідування злочину підкоряється лише закону, одноосібно приймає всі рішення, що стосуються розслідування цієї справи і несе персональну відповідальність за їх наслідки.

Діяльність слідчого повністю регулюється Кримінальним процесуальним кодексом. Однак головним правовим орієнтиром, що визначає всю, від початку і до кінця діяльність слідчого є конституційний принцип презумпції невинуватості закріплений у ст. 62 Основного закону держави.

Фундаментальні положення цього принципу такі: особа вважається невинною у здійсненні злочину і не може бути покарана, поки її провина не буде доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вирокон суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доказу вини особи тлумачаться на її користь. Ці положення-аксіоми є не тільки правовими, але і глибоко моральними орієнтирами слідчого.

Кожне з цих положень – це синтез філософських, соціальних і етико-правових поглядів, підсумок тисячолітнього досвіду людства. Презумпція невинуватості як принцип правосуддя вистояв у багатовіковому протистоянні з інквізиційним процесом і донині має чимало противників серед апологетів державного і релігійного тоталітаризму. Однак принцип презумпції невинуватості все-таки правова категорія, конституційна установа, керівництво до дії і відступ від якої неприпустимий.

Однак юридична етика бачить своє завдання в узгодженні правових норм із загальнолюдськими і суспільними моральними категоріями й утворенні такого оптимального їх поєднання, що виключало б з діяльності слідчого навіть потенційну можливість навмисного протиправного й аморального вчинку у своїй професійній діяльності.

Конституція України (ст.62), що містить положення презумпції невинуватості, вказує слідчому на вищі орієнтири правоохоронної системи, щоб не допустити осуду невинуватого. Не менш важливим є і питання щодо моральних методів для досягнення тієї самої мети. Мораль слідчого – це мораль людей, серед яких він живе і завдяки яким він існує.

Презумпція невинуватості в сполученні з «золотим правилом» («поводься з іншими так, як хочеш, щоб поводитися з тобою»), що визнано моральним ідеалом поведінки людини, становлять основу діяльності слідчого, що дозволяє йому не тільки відчувати гуманність обраної професії, але й уберегтися від багатьох помилок.

2. Єдність законності та моралі в роботі слідчого

Слідчий є представником державної влади. Усі слідчі дії вчиняються ним від імені держави і будь-яка самодіяльність, що спотворює чи порушує закон, сприймається навколишніми як акт державного беззаконня. Прикриття порушень закону інтересами слідства є не що інше, як дискредитація державної влади.

При розслідуванні кримінальної справи основним інструментом слідчого є Кримінальний процесуальний кодекс, який визначає – що, як і яким чином він має виконувати. Криміналістичні знання і прийоми допомагають слідчому щонайкраще технічно реалізувати процесуальні норми.

Моральний принцип є внутрішнім компасом, що не дозволяє слідчому у погоні за легким і швидким успіхом збитися на шлях аморальної угоди з власною совістю, якими б цілями це не виправдовувалося.

Співвідношення тактичних прийомів і етичних вимог при розслідуванні справи значною мірою визначається моральними орієнтирами слідчого і цілями, що стоять перед ним.

Якщо слідчий заклопотаний розкриттям злочину і встановленням справжнього винуватця, його совість, як правило, чиста і він не вдається до підтасування фактів, фальсифікації матеріалів слідства та ін. Подібні прийоми застосовуються у разі, якщо розкриття злочину перетворюється на самоціль і досягається будь-якою ціною. Тоді використовується обман, шантаж, провокації.

Питання, чи може слідчий обманювати обвинувачуваного, свідка, влаштовуючи тактичні пастки, та інше, не є риторичним. З цього приводу написано чимало публікацій, що нерідко містять діаметрально протилежні думки.

Наш позиція стосовно цього питання, однозначна: мета і засоби, законність і моральність нерозривні. Успіх, досягнутий аморальними методами завжди сумнівний і, у кращому випадку, приховує небезпеку слідчої помилки, а в гіршому – злочин.

3. Процесуальна незалежність і моральна відповідальність слідчого

Під час розслідування злочину слідчий наділений широкими владними повноваженнями, що викликаються потребою і дозволяються законом (деякі за згодою суду), допускають вторгнення слідчого в особисте, людське буття, допускають порушення ним, охоронюваних конституцією, прав і свобод.

Слідчий – процесуально незалежна фігура. На період розслідування злочину йому надана повна самостійність у прийнятті тих чи інших рішень у справі, у використанні своїх процесуальних можливостей. Він особисто відповідальний за все, що відбувається в межах розслідуваної справи.

Службові повноваження і процесуальна незалежність слідчого в поєднанні з негласним їх використанням – одна з найскладніших соціальних і

правових проблем. До такої, без перебільшення, могутньої зброї варто підходити як до джерела підвищеної небезпеки і довіряти його лише висококласним професіоналам із твердими моральними підвалинами.

Розслідування злочинів, особливо резонансних, мають проводитись відповідальними слідчими. Бажання «заспокоїти» громадськість, догодити керівництву іноді штовхає слідчих на відверто аморальні, а іноді і злочинні дії.

Безперечно, як будь-яка людина, слідчий може помилятися. Однак помилки бувають різними. Слідчий, що знайшов у собі мужність визнати помилку і виправити її – цілком гідна особистість. Людина, що ставить кар'єру вище усього і прагне будь-що довести свою непогрішність, нехай навіть ціною свободи та здоров'я, а часом і життя іншої людини, вчиняє злочин, за який згодом неминуче прийде розплата. Чим більші повноваження, тим серйозніша відповідальність.

4. Моральна мотивація обрання запобіжного заходу

Затримання, домашній арешт і тримання під вартою – це дії, що різко змінюють життя людини і близьких йому людей, що порушують його плани і зобов'язання, що ставлять під загрозу добре ім'я і репутацію. Ці дії припустимі лише у тому разі, якщо перебування особи на волі таїть у собі реальну загрозу для навколишніх і інтересів розслідуваної справи.

Одне з головних завдань судово-правової реформи – концептуально змінити підхід до інституту тимчасової ізоляції особи, обвинувачуваної у вчиненні злочину. Необхідно радикально змінити правовий, морально-правовий підхід держави до досудового слідства та морального змісту тимчасової ізоляції обвинувачуваних на період слідства від суспільства.

Тримання обвинувачуваного під вартою і його тимчасова ізоляція мають на меті позбавити підозрюваного, обвинувачуваного можливості сховатися від слідства або перешкоджати розслідуванню злочину. Ця міра не повинна

розглядатися слідчим як спосіб, схованого від громадськості придушення особистості, застосування недозволених засобів.

Конституція України і кримінальний процесуальний закон зобов'язують слідчого при обранні запобіжного заходу виходити з основної тези презумпції невинуватості – він має справу з невинуватою людиною.

«Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою», прийнята на 96-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 р. у Нью-Йорку, присвячена саме цим питанням.

«Під терміном «жертви» – вказується в Декларації – розуміються особи, яким індивідуально чи колективно була заподіяна шкода, включаючи тілесні ушкодження чи моральний збиток, емоційні страждання, матеріальний збиток чи істотне обмеження їхніх основних прав у результаті дії чи бездіяльності, що порушує діючі національні закони держав-членів, включаючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою».

Декларація закликає уряди країн-учасниць відноситися до жертв з повагою. Вони (жертви) мають право на доступ до механізмів правосуддя і якнайшвидшу компенсацію за нанесений їм збиток.

Україні, що прагне до тісного співробітництва з європейським і світовим співтовариством, належить розробити механізм відшкодування моральної шкоди, але такий щоб це не виглядало заохоченням для порушників закону і винуватців заподіяння цієї шкоди.

5. Етика доказування у кримінальному провадженні

Робота слідчого – це суцільний процес психологічного протистояння, нерідко з досить інтелектуальним і винахідливим, а головне, завжди відверто зацікавленим у своїй перемозі супротивником. Перемога ця формулюється коротко – не бути пійманим і викритим у вчиненні злочину.

Для досягнення зазначеної мети злочинець використовує будь-які засоби. Закон дозволяє йому не давати показань проти себе і своїх близьких. Він не несе відповідальності за дачу завідомо неправдивих показань у якості підозрюваного чи обвинувачуваного. Обвинувачуваний може обманювати, змінювати показання, відмовитися від них у будь-яку секунду, обмовити іншого, нарешті, поводитися образливо зі слідчим.

Слідчий – жива людина і йому притаманні такі властивості, як співчуття, гнів, запальність, роздратованість тощо. Можна не сумніватися, що розумний і досвідчений злочинець негайно скористується цією «слабкістю» слідчого. Розжалобити, зворушити, вивести з рівноваги, змусити проговоритися, зірватися, зробити помилку, а після цього обвинуватити слідчого в необ'єктивності, очорнити його – це далеко не повний набір засобів, які використовують злочинці.

Якщо розумовий потенціал слідчого дозволяє йому розраховувати на інтелектуальну перемогу, а морально-правова настанова і моральне виховання є домінуючими орієнтирами, варто очікувати захоплюючого й істинно детективного двобою.

Якщо слідчий не може покластися на свій інтелект або не занадто розбірливий у засобах, саме тоді і виникають проблеми морального порядку – це і психологічні «пастки», і силові прийоми, і провокації на межі злочину.

6. Моральна цінність забезпечення права на захист

17 грудня 1979 р. у м. Нью-Йорку на 34-й сесії Генеральної Асамблеї ООН був прийнятий Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку. Країни-учасниці погодилися, що «для захисту всіх осіб, затриманих чи тих, що знаходяться в умовах тюремного режиму, кожній затриманій особі має бути надане право на допомогу, консультацію з адвокатом і можливість спілкуватися з ним».

У додатку до Кодексу пояснюється, що термін «посадові особи з підтримки правопорядку» включає всіх призначених чи посадових осіб, що обираються, пов'язаних із застосуванням права, які мають поліцейські повноваження, особливо повноваження на затримку правопорушників.

З моменту прийняття чинної Конституції України судова система здобула статус самостійної галузі державної влади. Із закінченням дії перехідних положень Конституції України суди де-юре зайняли належне їм місце в системі державної влади. Їм передані функції з надання санкцій на провадження слідчих дій, що так чи інакше порушують права і свободи особи в інтересах розслідування злочину.

Нова процесуальна конструкція орієнтує слідчого на більш етичний підхід до питань участі адвоката в досудовому слідстві й конструктивне співробітництво з ним, зважений підхід до запобіжних заходів, що неминуче зменшить кількість слідчих помилок і застосування недозволених прийомів, а, отже, підвищить якість розслідування справ і авторитет слідчих органів.

Повноцінна участь адвоката на стадії досудового розслідування є важливою гарантією від порушення слідчим процесуальних прав обвинувачуваного, спроб приниження його людської гідності, застосування заборонених законом засобів і прийомів. Прискіпливість адвоката – це остання можливість для слідчого перед направленням справи до суду знайти й усунути слідчу помилку.

7. Етика взаємовідносин слідчого з потерпілим

Розслідуючи злочин, слідчий постійно спілкується з людьми, так чи інакше причетними до розслідування справи. Потерпілі, свідки, підозрювані, оперативні працівники, експерти і багато інших людей з різними інтересами, цілями, завданнями і процесуальним становищем – усі вони так чи інакше впливають на слідчого і на стан роботи з розслідування справи.

Особливої уваги заслуговують взаємини слідчого з потерпілими. Кримінальним процесуальним законом потерпілі, як зацікавлені в результаті розслідування особи, наділені визначеними процесуальними правами. Потерпілим визнається особа, якій вчиненим злочином заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода (ст. 55 КПК України). Потерпілий, відповідно до закону, вправі давати показання, представляти докази, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення досудового слідства.

Очевидно не випадково законодавець серед інших видів заподіяної шкоди на перше місце висуває моральну. Образа людських почуттів, знущання над моральними людськими цінностями травмує психіку потерпілого набагато глибше матеріальних втрат і фізичних страждань.

Спілкування слідчого з потерпілими – це особлива сфера процесуальних і етичних відносин. Стан потерпілого в період розслідування злочину в основному визначається ступенем і характером заподіяної йому шкоди.

Якщо процесуальні відносини з потерпілими відрегульовані законом, то мистецтво морально-ділового спілкування залежить від багатьох обставин: особистого характеру, рівня культури і морального виховання обох сторін. Потерпілому можна вибачити не завжди адекватне сприйняття і реагування на навколишні події, оскільки він вражений горем. Слідчий – професіонал, він на службі, при виконанні обов'язку і не вправі піддаватися емоціям і керуватися особистими почуттями.

Особливість етики взаємин слідчого з потерпілими полягає в тому, що суворо дотримуючись формальних вимог закону у відношенні останніх, він дотримується максимальної коректності у вчинках і заявах, утримується від дій і висловлювань, здатних образити почуття потерпілих.

8. Етика спілкування слідчого із засобами масової інформації

При всій закритості досудового слідства, наявності поняття «слідчої таємниці» громадськість вправі отримувати певну інформацію про хід слідства з гучних і резонансних справ.

Посередником між слідчим і громадськістю виступають засоби масової інформації. Закон України «Про медіа» (від 13.12 2022 р. № 2849-IX) надає журналісту право на вільне одержання інформації, відвідування державних органів влади і місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій і бути прийнятим ними. Він користується перевагою в одержанні відкритої режимної інформації.

Однак закон не зобов'язує слідчого ділитися з журналістами матеріалами, що становлять слідчу таємницю. Таким чином, обсяг і зміст інформації, призначеної для журналістів, визначається слідчим. Спроби керівників слідчого органу підмінювати слідчого у контактах із пресою не виправдовують себе ні в правовому, ні в етичному відношенні.

За спілкування з журналістами слідчий має бути вкрай лаконічним і гранично точним. Кожне своє висловлювання необхідно фіксувати технічними засобами з урахуванням можливої в майбутньому потреби ідентифікації сказаного з трактуванням журналіста. Як і представники інших професій, багато сьогоденних журналістів далекі від ідеалу, а заради сенсації нерідко здатні на перекручування фактів, аж до вигадування останніх.

Спілкування з журналістами вимагає від слідчого виваженості і не має виходити за межі офіційних відносин. Це надійно позбавить його від можливих запитань з боку керівництва чи судів. Одного слова, необережно сказаного журналісту, буває досить, щоб поховати цінні докази.

З іншого боку, не виключається тактична задумка щодо «випадково» кинутого слова в пресі, здатного спровокувати задуману слідчим ситуацію, якщо зазвичай, цей крок не суперечить морально-етичним вимогам суспільства.

Необхідність спілкування з засобами масової інформації – це об'єктивна реальність, особливий рід позапроцесуальних відносин, що вимагає від

слідчого розвинутого почуття міри, інтелігентності та дипломатичності, що припустимі лише за умови максимального врахування моральних вимог юридичної етики з єдиною метою – не зашкодити.